

Det frie ord

Taler

Arnulf Øverland

Dato

23 januar 1940

Sted

Göteborg

Omstendigheter

Protestmøte mot innskrenkninger i pressefriheten

- 1 Der hender enkelte ting, som ikke er så liketil å forstå. For eksempel:

En mann som i en årrekke har bodd i husvilleherberger og levet av å selge
håndmalte prospektkort, en mann uten enhver utdanning og blottet for
5 kunnskaper, en mann uten særlig intelligens, men med en lidenskapelig
tilbøielighet til å sitte og politisere i ølstuer - en sån mann blir en vakker dag
eneveldig hersker over et av Europas største og høiest kultiverte folk.

- 10 Nogen dager før de siste valgene til riksdagen - det var i 1933 - brenner
riksdagsbygningen. Rikskansleren innfinner sig på stedet og erklærer, at det er
kommunistene som har satt ild på huset, og dette er et tegn fra Gud. Fra nu av
skal ingen makt hindre ham i å knuse kommunismen. Han forbyr arbeidernes
offentlige møter, forbyr deres presse og hindrer dem i ethvert valgarbeide med
den følge at hans eget parti opnår absolutt flertall.

- 15 Deretter holdes en process, som efter de offisielle referater å dømme, er bare
teater, en besk komedie og en blodig satire aver rettsvesenet. Hvad der egentlig
er foregått, kan vi nok ha en mening om; men vite det får vi ikke. Der er censur i
Tyskland.

- 20 Et annet eksempel:

- I Moskva innleder Stalin en serie av processer mot alle sine gamle medarbeidere,
hele den gamle garde, og lar henrette alle dem som på en eller annen måte har
25 utmerket sig, alle dem hvis navn var blitt kjent. Bare Trotzki undkom.

De tiltalte anklages for sabotasje og høiforræderi og avlegger uforbeholden

30 tilståelse; men de nøier sig ikke med det, de iler med å tilstå ytterligere en rekke
forbrytelser, som de bevislig ikke har kunnet begå. Dødsdom felles og eksekveres
øieblikkelig.

Og nu innfører den store Stalin, vår frelser og far, vår geniale fører og
videnskapsmann - han innfører et erkereaksjonært despoti, slutter forbund med
35 Hitler, faller inn i Polen, slutter «vennskapstraktater» med de baltiske
randstater, velter sig inn over Finnland og «befrir» det finske folk med tanks og
bombefly.

Russland «fortsetter sin fredspolitik», erklærer Molotov.

40

Hvad der er foregått i Russland i løpet av de siste årene, kan vi nok ha en
mening om, men vite det får vi ikke. Der er censur.

Der stråler en isnende angst imot oss fra denne hemmelige stormaktspolitik.
45 Ingen vet hvad fremtiden bærer i sitt skjød. Vi kan ikke engang se en uke
fremover.

Vi søker efter orientering, vi griper efter avisene, helst efter de best underrettede,
for eksempel dansk Politiken. Men så står der ikke noget. Hvad kan det nu
50 komme av - for der er jo ikke censur i Danmark?

Der skjer uhyggelige ting, det vet vi. Det ene lille folk efter det annet blir slått
ned og voldtatt, prestene ber til Gud, og Nasjonenes Forbund nedsetter
kommisjoner. Er der ingen som protesterer?

55

Åjo, når de aller groveste overgrep og rettskrenkelser skjer, når et land erobres, et
folk utryddes, da protesterer man jo. Så lenge det er nytt og ferskt avisstoff.
Siden blir det et fait accompli. Albanien var glemt på fjorten dager.

60 Men all den hemmelige redsel, alle mordene og mishandlingene, som skjer i
lovens navn og for ordens skyld - de foregår oftest i dyp stillhet.

Vi ber til Gud, eller vi tenker som så, at vi kan jo ikke gjøre noget ved det
allikevel, og dessuten foregår det ikke her hos oss. Andre folk må ha lov til å
65 ordne sig som de selv vil. Det kan jo hende at tyskerne liker å sitte i
konsentrasjonsleir, og da må de få lov til det.

En ting er sikkert: Tsjekkerne liker det ikke.

70

Vi nordmenn og svensker er også klar over, at vi ikke ønsker noget diktatur. Folket er imot det, den radikale presse er imot det. Men man er begynt å innta en forsiktig holdning, en klok holdning får man vel si, - en besindig og fornuftig og omsynsfull og ansvarsfull og mangetydig og diplomatisk holdning med hete ører og halen mellom benene. Nåja, det er ikke greit å være liten.

75

En mann har sagt fra, så vi alle har hørt ham, også i Norge: Torgny Segerstedt! Og en til: Ture Nerman!

80 Den ene av dem er dømt til fengsel, og den annen skal vel også på en eller annen måte bringes til taushet. - Efter henstilling fra «en vennligsinnet makt»? - Hva?

Men vil det svenske folk, at disse to talsmenn for sannhet og rettferd skal knebles? Skal de straffes, fordi de utfører sin plikt i folkets tjeneste, fordi de setter alle sine krefter inn i kampen for de elementære menneskerettigheter, som trues fra alle kanter?

85

Man fristes til å spørre: Hvem er justisminister i Sverige?

90

Nu, i denne forvirringens tid, nu mere enn nogensinne er fri presse, fri meningsutveksling nødvendig, forat vi skal kunne komme til klarhet over vår stilling, og for at vi skal kunne stille oss til forsvar mot den fare som truer oss! Vi får vite, at universitetet i Praha er stengt, ni av tillitsmennene for de forskjellige studenterorganisasjoner er henrettet og tusener av studenter sendt på tvangsarbeide til det indre av Tyskland.

95

Jeg vet ikke om det er straffbart å si dette. Det er jo sant, og da er det kanskje straffbart?

100

Vi hører om massedeportasjoner og systematisk utplyndring av de erobrede landområder, men det er kanskje bare Greuelpropaganda; for de tsjekkiske avisene klager ikke. Tvertimot, de inneholder blandt annet artikler av berømte tsjekkiske forfattere, som igrunnen er vel tilfredse med tilstanden. En del av disse artikler er riktignok påfallende slett skrevet, med påfallende grammatikalske feil.

105

Man kan falle i forundring over dette.

110 Det lille land, som tilhører en stormakts Lebensraum, kan vente sig følgende
skjebne: Først kommer der en innbydelse til å forhandle om en fredspakt. Til
denne innbydelse kan man svare nei eller ja, i begge tilfelle velter fiendtlige -
omforladelse, jeg mente vennlige hærmasser inn i landet, slår ned enhver
motstand, deporterer den arbeidsføre ungdom til tvangsarbeide, utplyndrer
landet, pakker resten av befolkningen sammen i et «reservat» og utdeler jorden
115 til sine egne kolonister.

For noen uker siden kunde vi lese i «Berliner Börsen-Zeitung», at de
skandinaviske landene tilhørte det tyske livsrum. Så vet vi det.

120 Men vi må være forsiktige, såat vi ikke sier eller skriver noget om dette. Om vår
nærmeste nabo blir overfalt, og vi selv står for tur, så må vi ikke tillate oss å ha
nogen mening om det. Vi må være nøytrale også i våre tanker.

Men den som vil være nøytral i sine tanker, han må la være å tenke. Han må være
125 sløv, han må være imbecil.

Der har vært talt og skrevet så meget i avisene om «en vennligsinnet makt», at vi
gjærne vil vite hvem det er og hvad det er.

130 «En «vennligsinnet» makt kan være enten Tyskland eller Russland. Vi har aldri
hørt tale om at Amerika er «vennligsinnet»; eller at Roosevelt er
«vennligsinnet». Det forekommer ikke. Da nevner vi landet ved navn og
mannen ved navn. Amerika, sier vi, og Roosevelt, sier vi.

135 Derimot er det likesom noget utillatelig ved å si Tyskland eller Hitler. Det er på
en eller annen måte ikke nøytralt å si det. Det er fornærmelig på en måte - enda
Hitler er jo ikke noget skjellsord? Det er jo bare et navn - navnet på en
«vennligsinnet» mann.

140 Og Tyskland og Russland er jo også bare navn. Men vi nevner dem nødig. Vi
sier «en vennligsinnet makt».

La oss nu se, om vi kan finne ut, hvad det betyr: En «vennligsinnet» makt er en
makt, som nylig har sendt oss en note som inneholder mer eller mindre tydelige

trusler.

En «vennlighetsmakten» kan ha et folketall på mellom 80 og 180 millioner. Utenfor sine grenser har den interessedømmet eller «livsrom», som det altså nu
150 heter.

En «vennlighetsmakten» har en stående hær på omtrent 100 divisjoner, 3000 fly i første linje, 10.000 tanks og minst 5000 batterier med artilleri av alle kalibre.

155 Dette er allerede nok til at vi kaller en stat vennlighetsmakten.

Til Tysklands livsrom hørte Østerrike, Tsjekkoslovakia og Polen. Oprinnelig mente man også Ukraine, men ombestemte seg.

160 Da Tyskland i løpet av et års tid hadde opslukt dette sitt livsrom, uttalte president Roosevelt, at de små, nøytrale stater følte sin eksistens truet.

Tyskland spurte da blant annet de skandinaviske land, om dette var sant. Og Munch svarte nei, og Sandler svarte nei, og Koht svarte neida, neida! Vi var
165 aldeles trygge.

Redde var vi. Koht også. Han er ikke dummere. Men la nu gå med at en diplomat sier det motsatte av hva han mener. Det er jo så uhyre diplomatisk.

170 Men skal det være et eksempel til etterfølgelse for oss alle?

Jeg tror ikke det. Jeg tror ikke det er nødvendig å forby folk å snakke sant. Der er nok av dem som lyver allikevel. Store deler av pressen lyver som den skulde hatt betaling for det - og har det kanskje også. Men det ser ikke ut som om det er
175 denne del av pressen, justisministeren og domstolene har tenkt på.

Da jeg fikk vite, at Ture Nerman var dømt til tre måneders fengsel for en avisartikkel, og at der blev forberedt en innskrenkning av trykkefriheten i Sverige, en lov som skulde være særlig anvendelig mot Göteborgs Handels- och
180 Sjöfartstidning og dens redaktør, professor Segerstedt, gikk det koldt gjennom mig. - Er det kommet så langt, tenkte jeg. Er det kommet så langt, at de «vennlig sinnede» allerede har makten i landet?

185 For det er jo ikke nogen svensk mann som vil dette? Det er jo feighet. Og det er dumhet!

Vi vet, hvad vi vil forsvare oss mot. Men vet vi, hvad det er vi vil forsvare?

190 Det er jo nettop den frihet, den tankens og ordets frihet, den pressefrihet, som landets egne myndigheter nu vil innskrenke!

Friheten er jo først og fremst meningsfrihet. Den er all frihets begynnelse og all frihets vern!

195

Når nogen lider urett i et fritt land, da kan han protestere mot uretten og tale sin sak for offentligheten. Det er den ukrenkeligste av alle rettigheter, det er den eneste rett som vi aldri kan gi slipp på!

200 Uten ordets fulle frihet kan ingen rettferdighet finnes og intet fremskritt skje. Og et folk som ikke har lov til å tenke og tale fritt, det vil dø en åndelig død. Det vil forsumpe, og det vil synke ned i trelldom under den brutale makt.

205 Tror dere, dette bare gjelder en frihet for journalister og litterater, en rett vi krever, til å bruke kjeft for vår private fornøielses skyld? Dere tar feil! Ordets frihet er like nødvendig for bonde og arbeider og funksjonær som for oss skrivende folk.

210 Ja, men det er en frihet under ansvar. Den må ikke misbrukes. - Efter dommen mot Nerman og kampanjen mot Segerstedt skulde man tro, de var rabiater militarister og krigshissere. Men det kan man vel vanskelig påstå, eftersom den ene er socialistisk, den andre liberal fredsvenn.

215 Jeg har jevnlig lest Handelstidningen i den siste tiden, jeg har også lest «Trots allt!», og jeg må si, jeg kan ikke begripe, hvad det er, som må forbys eller straffes her. Begge bladene er redigert av gamle, erfarne politikere og journalister, som kjenner sitt ansvar både overfor sannheten og overfor sitt folk og land. Man kan naturligvis innvende mot dem, at de er mere våkne enn redaktører flest, og skriver bedre - det kan være ganske ubehagelig.

220

Hvis der ellers er noget påfallende ved Ture Nerman som politisk skribent, da er det vel bare den ting, at der er mere varme og talent i ham enn man er vant til, og

en hetere lidenskap i hans kamp for rettferdighetskravene.

225

Og når Handelstidningen inntar en ledende stilling også utenfor Sveriges grenser, kan det kanskje komme av, at den representerer et høiere kulturnivå enn de aller fleste skandinaviske, og jeg tror nok vi kan tilføie, européiske aviser.

230

I sine egne artikler fremtrer Segerstedt som en så glansfull skribent, at alle som kan litt av kunsten vet at han er den beste. Moralsk uangripelighet, omfattende og dyptgående viden, gjennomtrengende klokskap, intellektuell kvalitet preger alt hvad han skriver - slik at man ofte ikke har lyst til å kaste avisen, men legger den tilside for å kunne se på den engang til.

235

Dette er altså Sveriges to store svinepelsere, de to forbrytere i svensk presse. Er det så å forstå?

240

Det er allikevel underlig å tenke på, at en redaktørs fornemste plikt skal være en taushetsplikt, eller at pressens hovedoppgave skal være den å fortie kjensgjerninger. Til det endemål behøver man jo strengt tatt ikke trykke aviser.

245

Før i tiden trodde vi, at pressens oppgave var å orientere publikum. Nu vet vi at det er farlig. - Tenk om tyskerne sender en hær op til Sverige og erobrer landet, fordi Segerstedt skriver så stygt om Hitler!

Hvem er så barnslig at han tror det?

250

Er vi ikke såpass politisk oplyst at vi vet, at det er reale interessekonflikter, som blir årsak til krig?

Det er olje og kull og stål og bomull og gummi og korn, det er jernbaner og havner - det er ikke forfattere og redaktører, stormaktene fører krig om!

255

Tsjekkerne innførte pressezensur. Polakkene hadde det selvfølgelig. Det hjalp dem ikke. Avisene sa ikke et mukk om Hitler eller Tyskland, de tiet bom stille. Det hjalp dem ikke!

260

Der kunde ha vært en bitteliten chance for at det hadde hjulpet, om avisene i tide hadde sagt den fulle sannhet. En altfor undfallende holdning kan under visse omstendigheter føre til, at den mektige og eroblingslystne nabo regner

med en hurtig og lettvint seier og derfor beslutter sig til et angrep, som han ellers kanskje hadde betenkt sig på. En svensk presse uten Segerstedt og uten Nerman
265 kunde kanskje bli tydet som et svakhetstegn og som en invitasjon til en «vennlighetsmakt».

Men en annen fare ligger nærmere, og den skal man ikke se bort fra: En presse under censur vil i utlandet bli oppfattet som et offisielt organ, et regjeringsorgan,
270 og regjeringen vil umiddelbart bli gjort ansvarlig for alt, hvad der skrives. Den russiske noten til Sverige bygget på den misforståelse, at den svenske presse nødvendigvis måtte gi uttrykk for regjeringens politikk.

Men fra det øieblikk censur innføres, kan en sån opfatning ikke uten videre
275 avvises. Og dette at regjeringen vil bli gjort ansvarlig for alt pressestoff, det vil tvinge den til å skjerpe censuren mere enn man kanskje hadde tenkt. Enten man vil eller ikke, er man på vei mot ensrettingen. Og på den veien er det vanskelig å snu. Blandt annet er det altfor behagelig å slippe kritikk og påpakning og impertinente spørsmål fra opposisjonen.

280 Der gives en embedsmessig taushetsplikt, som må overholdes. En læge må ha taushetsplikt, en advokat må ha rett til å ta imot betroelser av sin klient. En ansvarlig politiker må ikke fare med slarv fra et hemmelig møte, og en generalstabsoffiser må ikke utlevere militære hemmeligheter.

285 Og selvfølgelig kan en redaktør skade sitt land - ved betalt forræderi, ved tøilesløs sensasjonssyke, ved blind ansvarsløshet. I enkelte tilfelle også ved å avsløre en farlig sannhet. Idag er stillingen slik, at enkelte sannheter kan være farlige. Det vet Segerstedt bedre enn sine anklagere, og det vet Nerman bedre
290 enn sine dommere.

Det kan være et skjønnsspørsmål, hvad der i en kritisk situasjon skal drøftes offentlig eller hemmelig. Men et utidig hemmelighetskremmeri kan i sine konsekvenser være like farlig som den groveste journalistiske indiskresjon.

295 En fortielse av de politiske begivenheter, som vi må bygge vår opfatning på, dersom vi overhodet vil danne oss nogen opfatning, kan få de aller betenkeligste konsekvenser. Alle rykter gror i mørke. Og den politiske mørklegging avler en usikkerhet og en forvirring, som kan demoralisere et folk nesten til bunns.

300

Det frie ords ansvar - vi ønsker ikke å vri oss fra det! - men jeg mistenker at selve frasen er en oppfinnelse av makthavere, som vil frabe sig kritikk av sine maktmisbruk og sitt vanstyre. Ansvar et skal vi ta allikevel. Men det skal samtidig
305 være sagt, at bare den som vil regjere mot folkeviljen, behøver å undertrykke sannheten!

Det frie ord er betingelsen for politisk liv, for åndelig liv i det hele tatt. Og det samfund, hvor ordet ikke er fritt, det samfund forsummer og forpestes. I ly av
310 censuren trives korrupsjon og triumferer rettskrenkelser.

I en ensrettet presse kan diktatoren bare lese sin egen ros, og den stinker av skamløshet. Ber han nogen om råd, vil han få høre sin egen mening, men aldri nogen sannhet. Det ender med at han blir syk av mistenksomhet. Det
315 hemmelige politi sprer sig ut over hele landet, så ingen mann vet om hans nærmeste venn eller hans bror eller hans kjæreste er agent for G.P.U., og han tør ikke snakke i sin egen stue. - Dette er naturligvis bare fantasier av mig. Jeg er jo dikter.

320 La mig da komme tilbake til virkeligheten: Man begynner med å innskrenke trykkefriheten, man ender med å opheve den. Og nettop når man har mest bruk for den grunnlovsmessige frihet, nettop da blir den ophevet.

Det har gjentatt sig i det ene land efter det annet, og det har alltid ført til
325 katastrofe, til undergang! Østerrike gikk til grunne på det. Og da rikskansler Brüning ophevet Weimar-konstitusjonens garantier, la han veien åpen for Hitler.

Hvem er det man vil bane veien for i Sverige ved å sette Ture Nerman i fengsel
330 og slå pennen ut av hånden på Torgny Segerstedt?

De konservative bladene har funnet ut, at vi vil utrope Segerstedt og Nerman til martyrer. Det er selvfølgelig bare tøv. Jeg tror ikke tre måneder i et svensk fengsel er noget martyrium. Og en aktiv politisk skribent som Segerstedt vet
335 meget vel at han risikerer motangrep. Han tåler det. Han vet også at pøbelen har sin fornøielse av å kaste skitt på ham. Det preller av! Dessuten gjelder saken på ingen måte Segerstedts person. Det er oss den gjelder, oss alle!

Mange vil sikkert mene, at jeg hengir mig til grenseløse overdrivelser, når jeg

taler om forestående «Gleichschaltung» av pressen og om diktatur.

Men hvad er da hensikten med å skjerpe loven? Allerede efter den lov vi nu har,
345 nok? Hvis denne loven ikke er effektiv nok, da kan vi vente oss litt av hvert.

Jeg må si, de reaksjonære befinner sig i en ønskesituasjon når de kan overlate det
til socialdemokratene å gjennomføre et reaksjonært program!

350 I denne forferdelig alvorlige tid, da Finnlands eksistens står på spill, og det
spøker for hele Norden - i denne dødsens alvorlige tid har vi vel efter de flestes
mening bare én plikt og opgave: styrke den nordiske solidaritet. Og da er vel et
spørsmål som pressefriheten av underordnet betydning.

355 Jeg kan ikke se det slik. Skal den nordiske solidaritet styrkes, da er det gjennom
pressen det må skje. I farlige situasjoner må vi kunne se fremfor oss, orientere
oss, se hvad vi har å gjøre. Det kan vi ikke gjøre med bind for øinene.

Og hvorledes skal vi gripe saken an, når vi neste gang vil prøve å motvirke de
360 krefter, som atter og atter driver folkene til krig? Skal vi ennu engang overlate
disse våre livsproblemer til et Nasjonenes Forbund eller til forskjellige stats- og
utenriksministre?

Det er kanskje ikke til å undgå. Men ihvertfall vil vi ha lov til å drøfte tingene,
365 når det gjelder livet for oss, og vi vil drøfte dem fritt.

Hittil har høidepunktet av statsmannsklokskap bestått i å sende ungdommen i
døden, når den har gått arbeidsløs så lenge, at man ikke har visst hvor man
skulde gjøre av den. Og dette skal vi sitte og se på, tillitsfullt og uten å ytre nogen
370 mening - som om det var oss aldeles uvedkommende?

Det er for meget forlangt! Vi gjør det ikke!

375

Kilde

Øverland, Arnulf: Det har ringt for annen gang. Oslo 1946.

380 **URI**
<https://www.virksommeord.no/tale/det-frie-ord-215>

385

390

395

400

405

410

415